

Київський університет імені Бориса Грінченка

**ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА
в українському інформаційному
й освітньому просторі:
верифікація та інтерпретація**

Київ – 2018

УДК 94(477):930]:37
ББК 63.3

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 5 від 29 листопада 2018 року)

Рецензенти:

Бережна С.В., проректор з навчально-виховної роботи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди, доктор філософських наук, кандидат історичних наук, професор;

Журба М.А., завідувач кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

І 90 Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація: монографія / Наук. ред. д.і.н. проф. О.О.Салати. – Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 348 с.

ISBN 978-617-7710-94-2

Монографія присвячена аналізу наукових підходів дослідження історичних джерел та їх інтерпретації. Автори намагаються дати відповіді на деякі питання дослідження історії, з урахуванням інтерпретації джерел у наукових дослідженнях. Здійснено аналіз традицій вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідження історичних джерел, зокрема дослідження окремих питань історії України, європейської історії, методологічних засад історичного пізнання.

Монографія призначена для професійних істориків, учителів і студентів, усіх, хто цікавиться історією як наукою.

**УДК 94(477):930]:37
ББК63.3**

ISBN 978-617-7710-94-2

© Київський університет
ім. Б. Грінченка, 2018

ЗМІСТ

Передмова	5

Розділ І. Джерелознавчі дослідження історії України

<i>Ірина Кривошея. Світ козацької старшини другої половини XVII ст. крізь призму міських актових книг Лівобережжя</i>	<i>7</i>
<i>Ігор Кривошея, Юрій Стецик. Джерела історії Уманського Василіянського монастиря: географія, походження та інформаційний потенціал.....</i>	<i>24</i>
<i>Олександр Лисенко. Джерела з історії України періоду Другої світової війни: евристичний потенціал і перспективи використання</i>	<i>38</i>
<i>Петро Киридон. Корпус опублікованих джерел з проблеми партійно-державної номенклатури Української РСР 1945 – 1964 років: верифікація та видова характеристика</i>	<i>52</i>
<i>Олександр Удод. Доля історичних джерел в інструменталізованій історії</i>	<i>61</i>
<i>Алла Киридон. Візуальні джерела у формуванні пам'яттєвих смислів</i>	<i>69</i>
<i>Олександр Потильчак. Філателістичні матеріали як історичне джерело: інформаційний потенціал, класифікаційні ознаки та критерії систематизації...</i>	<i>79</i>

Розділ ІІ. Джерела та практики сучасного джерелознавства

<i>Нінель Клименко. Життя крізь ґрати: доленосні сторінки життя ув'язненої Анастасії Грінченко (грудень 1905 р. – квітень 1906 р</i>	<i>101</i>
<i>Анна Гедьо. Епістолярій як джерело з історії повсякденності науковців першої третини XX ст</i>	<i>118</i>
<i>Марина Будзар. Дворянська спільнота Лівобережної України 1-ї половини XIX ст. в его-документах з архіву Галаганів</i>	<i>128</i>

Розділ ІІІ. Періодична преса як історичне джерело

<i>Ігор Срібняк. Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український Сурмач»)</i>	<i>159</i>
<i>Іван Романюк, Тимофій Герасимов. Преса як історичне джерело вивчення повсякдення Києва в роки Першої світової війни</i>	<i>175</i>
<i>Оксана Салата. Інтерпретація подій Другої світової війни друкованими засобами інформації (на прикладі періодики окупованої України).....</i>	<i>192</i>

ДВОРЯНСЬКА СПІЛЬНОТА ЛВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1-Ї ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. В ЕГО-ДОКУМЕНТАХ З АРХІВУ ҐАЛАґАНІВ

Дослідження еґо-документів¹ – епістолярію та автобіографічних текстів на кшталт мемуарів, щоденників, тревелогів² – має значний потенціал людинознавчого погляду на події завдяки кількома факторам: 1) суб'єктивна природа походження; 2) значний потенціал інформативності; 3) презентація мережі соціальних комунікацій; 4) збереження мовних стратегій, відповідних добі створення тощо. Погодимось із К. фон Грейерцем (Karl von Greyerz), що історики шукають в еґо-документах насамперед людину в її специфічному культурному, лінгвістичному, матеріальному та соціальному середовищах.³ Знані недоліки еґо-документів (суб'єктивізм, залежність від моменту написання, часова дистанція між подією та оповіддю про неї) не нівелюють того, що ці джерела презентують осібний погляд на події, зберігають унікальні свідчення представників різних прошарків соціуму, є матеріалом для реконструкції індивідуальних стратегій людей та їхніх біографій. Це обумовлено насамперед специфікою еґо-документу як тексту, в якому домінує авторський (суб'єктний) складник, і телеологія таких джерел визначається еґоцентричною формулою: «я у світі»⁴.

Інтерпретація цих документів, за заувагою Н. Козлової, уможливорює аналіз індивідуальних проявів соціальних взаємин, передусім тому, що властивості тексту корелюються як із формами практичних дій, так і з диспозицією агентів комунікації у соціальному просторі.⁵ Не менш вагомим чинником значущості еґо-документів для реконструкції життєдіяльності тієї чи іншої соціальної групи у визначених історичних координатах є, за висновком Н. Суржикової, поєднання у оповіді приватного та колективного, коли в цих документах експонований як

¹Дефініцію “ego-document” запропонував у середині 1950-х рр. історик Жак Прессер (Jacques Presser) для дослідження текстів, де автор присутній як дописувач і як суб'єкт опису; дискусія щодо застосування дефініції для документів різних епох триває. Зокрема, обговорюються варіанти визначень: “selbst zeugnisse” («свідчення про себе» чи «авто документ»), “self-narrative” («розповідь про себе»), “personal narrative” («персональний наратив»). Див. детальніше: Greyerz von K. Ego-Documents: The last word? *German history*. – L., 2010. Vol. 28. N 3. P. 273–282; Egodocument : веб-сайт. URL: www.egodocument.net (дата звернення: 08.12.2018).

²Тревелог (від англ. – Travelogue) – література мандрів, опис мандрів, що містить власні враження автора.

³Greyerz von K. Ego-Documents: The last word? P. 282.

⁴Троицкий Ю. Л. Аналитика эґо-документов: инструментальный ресурс историка. *История в эґо-документах: исследования и источники*. Екатеринбург : «АсПУр», 2014. С.14.

⁵Козлова Н. Н. Методология анализа человеческих документов. *Социологические исследования*. 2004. № 1. С. 19.

індивідуальний світ («Я»), так і соціально обумовлені характеристики («МИ») окремої особи.¹ Водночас не забуваємо, що, як зазначає О. Коляструк, вибір теми оповіді та спосіб її висвітлення залишається за особистістю: «Приватний автор – вільний у виборі об'єкта дослідження і ракурсі його оцінювання».²

Ще однією важливою ознакою его-документів, яка визначає їхній високий дослідницький потенціал, є близькість до розмовної мови. Саме тому, за твердженням М. ван дер Валь (Marijke van der Wal) і Г. Руттена (Gijsbert Rutten)³, робота з ними розширює обрії історико-лінгвістичних розвідок, забезпечує вивчення мовної ситуації «знизу», розглядаючи мовні практики окремих соціальних груп у їхніх суспільних контактах. Дослідники зазначають: «Через те, що его-документи містять характерні усні елементи, але водночас мають лінгвістичні особливості, притаманні писемним практикам, тобто є гібридним об'єднанням усного та письмового слова, їхня мова може бути досліджена з обох сторін».⁴

Інформативно-інтерпретаційна вага джерел особового походження актуалізується за умови, коли вони зібрані у комплекс, що уможливорює характеристику тієї соціальної групи, яка є основним утворювачем такої збірки, через співставлення джерел різних типологічних ознак. Такі добірки его-документів містяться у сімейних архівах, передусім зібраннях родів елітарного походження різних регіонів України. Аналіз цих документальних комплексів сприяє всебічному дослідженню української еліти у поєднанні чинників її політичної, соціально-економічної, духовно-інтелектуальної активності з презентаціями світоглядних переконань і життєвих практик повсякденно-господарського та родинно-побутового життя. Вартість впровадження до наукового обігу таких джерельних збірок добре усвідомлена українськими дослідниками, котрі наголошують на тому, що це «сприятиме подальшій активізації пріоритетних в сучасній світовій історіографії досліджень у царині історії соціальних еліт, приватного життя, регіональної історії, мікроісторії тощо»,⁵ та виокремлюють особливу вагу публікації документів особового походження з архівів Галаганів, Симиренків, Скоропадських, Стороженків,

¹Суржикова Н. В. Эго-документы: интеллектуальная мода или осознанная необходимость? (Вместо предисловия). *История в эго-документах: исследования и источники*. Екатеринбург : «АсПУр», 2014. С. 11.

²Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 146.

³М. van der Wal, G. Rutten. Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective. *Touching the Past. Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents*. V. I. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. P. 1–19.

⁴М. van der Wal, G. Rutten. Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective. P. 14.

⁵Абросимова С. В. Епістолярні джерела в їх історичному побутуванні та дослідницькому ареалі. Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 3. С. 146

Сулим, Терещенків, Ханенків, на основі яких «можна реконструювати життєвий і творчий шлях, створити персональні і колективні біографії, а також просопографічні портрети <...> родин або соціальних груп у контексті тієї чи іншої епохи...».¹ Водночас використання інформативно-презентаційного потенціалу его-документів актуалізує розгляд «питань соціальної, господарської, регіональної, мовно-культурної самоідентифікації еліти» етнічно-українських територій.²

Тут зазначимо, що найчастіше науковці у своїх розвідках віддають перевагу таким періодам з історії еліт ранньомодерної та модерної України, як друга половина XVII – остання третина XVIII ст. або друга половина XIX – початок XX ст., тоді як доба остаточного входження українських земель до складу двох імперій залишається менш затребуваною, зокрема й у використанні матеріалів его-документів, хоча можна згадати успішну реалізацію програм археографічного дослідження дворянської спільноти Наддніпрянщини у часових межах першої половини XIX ст., внаслідок чого маємо низку публікацій за джерелами особового походження (епістолярій, дорожні нотатки тощо).³

Не менш важливим є використання корпусу документів особового походження з родинних архівів для аналізу життєдіяльності дворянства Лівобережної України (колишньої Гетьманщини) у визначених хронологічних межах першої половини XIX ст. – від моменту остаточної інкорпорації козацько-старшинських родів, чії нащадки склали вагомую частку місцевої знаті, до лав імперського дворянства й до пореформеної доби, коли у економічному житті, на політичній арені, у культурних практиках дворянство вимушено було діяти у більш складному соціально-стратифікаційному контексті.

Попри наявність розвідок, в яких потенціал его-документів успішно задіяний для реконструкції соціального портрету та унаочнення окремих сторінок повсякдення лівобережного панства перших десятирічь XIX ст., зокрема, статей Н. Барабаш, в основі яких – «Автобіографічні записки» історика, етнографа Миколи Маркевича⁴, потреба у всебічній характеристиці дворянської

¹Калакура Я. Антропологічний потенціал архівної України. *Вісник ЦДАЗУ*. 2011. С. 42.

² Журба О. Проблеми історіографічного районування та пошуки регіональних ідентичностей. *Регіональна історія України* : зб. наук. праць. Вип. 2. С. 57.

³Грищенко К. С. Закордонні мандрівки як складова дворянської культури першої половини XIX ст. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Д. : ДНУ. 11. 2013. Вип.С. 37–43; Кибальна М. М. Родинний світ катеринославського дворянства першої половини XIX століття за матеріалами его-документів. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки* : наук. щоріч. Д. : НГУ, 2010. Вип. 7. 109–115; “Пишу тебе, мой ангельской друг...” (Из эпистолярного наследия начала XIX в. / Составители: С. Абросимова, А. Бойко. Запорожье, 1997. 146 с.

⁴Барабаш Н. О. «Автобіографічні записки» М. Маркевича – джерело з історії родини. *Ейдос*. 2015. Вип. 8. С. 229–347; Ї ж: Дворянські садибні комплекси Дунаєць та Ярославець за споминами М. А. Маркевича. *Сіверщина в історії України*. 2013. Вип. 6. С. 323–327; Ї ж: Панська садиба Полошки за споминами

спільноти регіону «зсередини» для того, щоб, за словами С. Абросимової, «простежити долю декількох генерацій роду і зв'язки його представників із соціальним контекстом епохи...»¹, та на цьому ґрунті розширити уяву про дворянську спільноту регіону залишається першочерговою.

До певної межі таку потребу можна задовольнити, залучивши до наукового обігу багатий комплекс наративних джерел – его-документів – з одного з найбільш повно збережених архівів лівобережної знаті – зібрання родини Галаганів.

Вибір архівної збірки саме роду Галаганів обумовлюється як збереженням документів у досить повному обсязі, так і генеалогічним чинником. Доля родини якнайкраще вписується в історичний контекст XVIII–XIX ст., від блискавичного піднесення на початку XVIII ст., коли виходець з козацько-селянського кола Гнат Галаган (?–1748), полковник компанійський (до 1709 р.), полишивши І. Мазепу та повернувшись під владу Петра I, став полковником чигиринським (1709–1714), пізніше – прилуцьким (1714–1739), та, отримавши значні земельні маєтності, заснував рід як козацько-старшинський, до середини XIX ст., коли праправнук полковника Григорій Павлович Галаган (1819–1888), великий землевласник, громадський та культурно-освітній діяч, позиціонував себе як один з репрезентантів українофільських настроїв дворянської спільноти Лівобережної України.

Значну роль в історії цього роду, як і інших сімей української, ширше – імперської – еліти відіграв матримоніальний фактор². Шлюби активізували дію «соціального ліфта» всередині родини. Союзи сина Г. Галагана Григорія Галагана (1716–1777) із Оленою (Уляною) Дунін-Борковською, онукою генерального обозного В. Дуніна-Борковського (1640–1702) і миргородського полковника, потім гетьмана Д. Апостола (1654–1734), та внука полковника Івана Галагана (1739(?)–1789) із небогою Олексія та Григорія Розумовських Катериною Дараган (1740–1823) укріпили позиції родини у владних колах Гетьманату та наблизили її до імперського двору. Разом з цим через О. Дунін-Борковську, чия мати Параска Данилівна Апостол – була сестрою Анастасії Данилівни Апостол, першої дружини Василя Васильовича Кочубея (?–1743), Галагани породичалися із Кочубеями та Маркевичами, а через другий шлюб П. Апостол (із небожом гетьмана М. Скоропадським) – зі Скоропадськими. Зв'язки в середині

М. А. Маркевича. *Сіверщина в історії України*. 2017. Вип. 10. С. 235–238; Її ж: Приватний пансіон П. Білецького-Носенка за споминами М. Маркевича. *Сіверщина в історії України*. 2018. Вип. 11. С. 180–183;

¹Абросимова С.В. *Епістолярні джерела...*, С. 78.

²Модзалевский В. Л. *Малороссийский родословник*. Київ, 1908. С. 221–225.

старшинської верхівки підкріпилися союзами доньок Гр. Галагана – Олени – з Петром Андрійовичем Миклашевським (?–до 1768), Параскеви – зі Степаном Івановичем Лашкевичем (бл. 1733–1782). На початку ХІХ ст. ці шлюбні стратегії було продовжено у союзах представників п'ятої генерації роду – Петра Григоровича (1792–1855) та Павла Григоровича Галаганів (1793–1834), коли старший брат одружився із Софією Олександрівною Казадаєвою (1804–1964), однією з представниць імперського істеблішменту, а молодший – з Катериною Василівною Гудович (1782(?)-1868), дочкою Василя Васильовича Гудовича (1753–1819), чий дід, Василь Андрійович Гудович (бл. 1713–1764) був останнім генеральним підскарбієм Війська Запорізького, а сестра Анастасія – дружиною Андрія Івановича Маркевича (1782–1832). Сестра Петра і Павла – Параскева – вийшла заміж за Аркадія Олександровича Рігельмана (1778–?). Шлюби Павла Григоровича та Параскеви Григорівни укріпили спорідненість Галаганів з ще одним сімейством старшинського походження – Лизогубами. І, врешті-решт, шлюб Григорія Павловича Галагана з Катериною Василівною Кочубей (1826–1896) сприяв поглибленню близькості між Галаганами та усіма гілками клану Кочубеїв, зокрема, старша сестра Катерини Галаган (молодшої) Єлизавета Василівна (1821–1897) взяла шлюб з Левом Вікторовичем Кочубеєм (1810–1890)¹.

Тобто, як бачимо, вже генеалогія Галаганів забезпечує репрезентативність матеріалів особистого походження, що осіли в їхньому архіві. Сама збірка, як відомо, привернула увагу дослідників ще наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст., коли було здійснено кілька публікацій его-документів з сімейного архіву, причому перевага надавалася документам ХVІІІ ст. та листуванню Григорія Галагана з відомими представниками суспільно-політичного життя середини – другої половини ХІХ ст.² Публікація листів з приватного листування Г. Галагана супроводжувалася заувагою щодо доречності оприлюднення сімейного епістолярію: «Зміст значної частини цих листів, що містять у собі дрібниці повсякденного життя, майже зовсім не цікавий для нас».³ О. Лазаревським було розпочато публікацію щоденників Г. Галагана, що той вів з 17-річного віку до старості, але з юнацького «Журналу» 1836–1841 рр. було оприлюднено лише

¹ Для самого Г. Галагана було важливим походження майбутньої дружини саме з української знаті: «Однако же я беру жену именно такую, какую мне надобно. Она хотя Кочубеева, но кажется, только для того, чтобы к прочим своим достоинствам прибавить и внешнее достоинство быть знатного малороссийского роду»: Галаган Г. «Замечания и записки о всем, относящимся до крестьян, сокиринских и всех прочих экономий вообще, а также и о всем, относящемся до простого класса народа» // ІР НБУ ім. В.І. Вернадського (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. І. Оп. 1. Спр. 6922, Арк. 44.

² Лазаревский А. Галагановский фамильный архив. *Киевская старина*. 1883. № 11. С. 452–469;

³ Частная переписка Г. П. Галагана. *Киевская старина*. 1899. № 11. С. 452–469.

незначну частину тексту, повністю видруковано лише уривок з щоденника 1845 р.¹ А. Степович у статтях 1920-х років звернувся до опрацювання листів Г. Галагана до О. В. Кочубея, але не всі з них було опубліковано.² З історіографії радянського періоду залишилося три розвідки, створені на основі опрацювання джерел з архіву – Н. Новаковської³, котра реконструювала обставини будівництва палацово-паркових ансамблів у дідичних садибах Галаганів Сокиринці та Дігтярі впродовж 1825–1832 рр., Л. Попової, де опубліковано листи до Г. Галагана художника І. Шаповаленка,⁴ та Є. Гусевої, котра опублікувала спогади Г. Галагана про спілкування у Римі взимку 1843 р. з М. Гоголем⁵.

На початку 2000-х рр. архів знову привернув увагу науковців, його зміст було охарактеризовано у ґрунтовній статті Л. Гісцової,⁶ але у подальшому спроби звернутися до его-документів з родового архіву були поодинокими.⁷

Саме тому вважаємо необхідним продемонструвати інформаційно-джерельну вартість наративних документів з Галаганівського архіву, датованих 1800–1850 роками, для поглиблення уявлень про життєдіяльність панства Лівобережної України зазначеного періоду. з метою активізації історико-антропологічного та культурно-антропологічного ракурсів дослідження цієї проблеми. Основну увагу буде приділено епістолярній частині архіву, щоденні записи, зокрема авторства Г. Галагана, створені з 1836 до 1847 рр., будуть використані для уточнення чи поглиблення змісту епістолярію, тому ще ці документи, через їхню велику змістовно-проблемну вартість, потребують окремої розвідки.

Джерела особового походження, що увійшли до сімейного архіву Галаганів, зараз перебувають в архівосховищах двох установ – Інституту

¹Матеріали для біографії Г. П. Галагана: отрывки из юношеского дневника Г. П. Галагана, 1836–1841. *Киевская старина*. 1898. Т. 62. № 7–9. С. 189–224; Отрывок из Дневника Г. П. Галагана за 1845 г. *Киевская старина*. 1899. № 11. 228–242.

²Степович А. Про київське життя 1849 року. *Україна*. 1925. – Кн. 6. С. 109–110; Йогож: 3 подробиць реформи 1861 р. Лист Г. П. Галагана про його козелецький і прилуцький маєток. *Україна*. 1927. Кн. 4. С. 111–112.

³Новаковська Н. П. Архітектор П. А. Дубровський на Україні. *Питання історії архітектури та будівельної техніки на Україні*. К., 1959. С. 231–263.

⁴Попова Л. И. Русская колония в Риме в письмах И. С. Шаповаленко. *Панорама искусств* 9. М. : Искусство, 1986. С. 99–101.

⁵Гусева Е. Н. Воспоминания Г. П. Галагана о Н. В. Гоголе в Риме. *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник*. 1984. Л. : Наука, 1986. С. 64–69.

⁶Гісцова Л. З. Родовий фонд Галаганів ЦДІАК України. *Архіви України*. 2000. № 4–6 (244). С. 41–44.

⁷Шемета Ю. Лист М. Володимирського-Буданова до Г. Галагана з приводу влаштування колегії Павла Галагана. *Часопис української історії*. 2005. Вип. 3. С. 20–27; Литвинова Т.Ф. «Поміщицька правда»: дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект). Д. : «Ліра», 2011. 732 с.; Будзар М. Сімейні оповіді на тлі «великої історії»: 30-ті роки XIX ст. в епістолярії родини Галаганів *Історіографічні дослідження в Україні*. К., 2016. Вип. 26. С. 142–160; її ж: Смерть та інші негаразди: сторінки сімейної історії у листах Миколи Маркевича до Павла Галагана. *Сіверщина в історії України*. 2017. № 10. С. 241–245; її ж: Мати і дитина у панському маєтку Лівобережної України першої половини XIX ст. (за его-документами з архіву Галаганів). *Сіверщина в історії України*. 2018. № 11. С. 176–180.

рукопису НБУ імені В. І. Вернадського (фонди 119 (Родовий фонд), І (Літературні матеріали), ІІ (історичні матеріали), ІІІ (Листи) та Центрального державного архіву України, м. Київ (фонд 1475 «Галагани – поміщики»). Ця розпорошеність обумовлена передусім тим, що частину архіву ще наприкінці ХІХ ст. було передано до архіву Колегії Павла Галагана у Києві, а більша частина родинних матеріалів зберігалася у спеціальному побудованому для цього архівному будинку у маєтку Сокиринці (тоді – Полтавська губернія).

Епістолярій архіву Галаганів, датований першою половиною ХІХ ст., характеризується розмаїтістю авторів і адресатів, мірою їхньої спорідненості, соціальною приналежністю тощо.

Основну групу осіб, між котрими відбувалося це листування, складають представники споріднених між собою сімейств Галаганів, Маркевичів (Марковичів), Гудовичів, Кочубеїв, Рігельманів, Дараганів. В архіві відклалися як поодинокі листи, так і епістолярні комплекси, особливо якщо це була переписка між близькими родичами (зокрема, брати Петро та Павло Галагани, подружжя Павло та Катерина Галагани, сестри Катерина Галаган (старша) та Анастасія Маркевич, Параскева Рігельман та її невістка Катерина Галаган (старша), Григорій Галаган, його мати Катерина Галаган (старша) та дружина Катерина Галаган (молодша), Микола Маркевич та його тітка Катерина Галаган (старша) тощо.

Зміст листів відтворює обшир життєдіяльності людей, котрі ними обмінювалися, з цієї кореспонденції постає той ментальний простір, що дозволяє реконструювати мережу соціальних комунікацій, яка унаочнювала, наскільки щільною була дворянська спільнота Лівобережної України у своїх генеалогічних, майнових, інтелектуальних зв'язках.

Зі сторінок епістолярію відкривається, у першу чергу, сімейне повсякдення їхніх авторів, проте за цим шаром родинності постають більш глибинні стосунки на рівні соціального, що вже не раз відзначалося дослідниками, зокрема Марком Ротері (Mark Rothery). М. Ротері зауважив, що аналіз сімейного епістолярію має ґрунтовні наслідки для розуміння соціальної історії дворянства у ХІХ ст. та є засобом вивчення соціального становища історії знаті, причому родинні стосунки – це показник гнучкості та глибини соціальних зв'язків, що відтворює самосприйняття соціальної групи та становище її у суспільстві відповідно до тих спільнот, з якими її представники взаємодіють у повсякденні.¹

¹ Галаган Ирина Антоновна – Галаганам Петру и Павлу // ІР НБУВ. Ф. ІІІ. Оп. 1. Од. зб. 46 572–46594, 47 арк.; Галаган Прасковья – Галаганам Петру и Павлу // ІР НБУВ. Ф. ІІІ. Оп. 1. Од. зб. 46 595–46609; Галагановы Петр и Павел – Галаган Ирине Антоновне // ІР НБУВ. Ф. ІІІ. Оп. 1. Од. зб. 46 618–46627; Галаган Григорий – Галаганам

Як-от, соціальне у родинному переконливо презентоване у кількох комплексах листів, пов'язаних між собою часовими та просторовими координатами. Вони написані представниками третьої, четвертої та п'ятої генерацій родини – Григорієм Івановичем Галаганом, його матір'ю Катериною Юхимівною (Дараган), дружиною Іриною Антонівною (Милорадович), синами Петром і Павлом, донькою Параскевою – за період з осені 1807 р. до весни 1809 р. у маєтках Сокиринці, Покорщина, Гнилиця, у Петербурзі та дорогою з України до Петербургу¹. Це був один з вирішальних моментів у житті родини: юнаки Петро та Павло на початку листопаду 1807 р. поїхали з Сокиринців до імперської столиці з метою завершити освіту та вступити на службу, у січні 1808 року (між 11.01 та 22.01²) молоді Галагани втратили батька, а 24 квітня 1809 р. – мати. Зміст листів унаочнює складні проблеми буття однієї родини, що водночас були актуальні для дворянського соціуму у цілому.

Важливим сюжетом цієї частини родинного епістолярію є зображення останніх днів Григорія Івановича Галагана (1768–1808), його смерті та наслідків її. Доля цього нащадка прилуцьких полковників, лейпцизького студента, учасника турецького (1788–1789) та польського (1794) походів, спадкоємця великих маєтностей роду³, є досить типовою для своєї доби. Це, зокрема, усвідомлював Григорій Павлович Галаган, коли, характеризуючи діда у біографічному нарисі «Рід Галаганів», описував час, коли той жив, останню третину XVIII ст. як період остаточного світоглядно-поведінкового зламу: *«Последние следы козачества, уже разлагавшиеся в местном дворянстве в половине XVIII века, совершенно исчезли в конце столетия <...> дурные примеры в отношении крепостничества проникал к нам более извне – из Великороссии с одной стороны и из Польши – с другой...»*.⁴ Спосіб життя Григорія Івановича у дідичному маєтку, обставини його шлюбу з представницею однієї з гілок роду Милорадовичів, численної родини, чий маєток у селі Калюжинці був неподалік від Сокиринців, вочевидь були «на слуху» у місцевого панства, якщо відлуння сусідських поговорів збереглося у суб'єктивно-емоційному описі М. Маркевича, датованому півстоліттям пізніше згадуваних подій: «При Григории Ивановиче Сокиринцы

Петру и Павлу // ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 570–46571; Галаган Екатерина – Галагану Григорию Ивановичу // ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 701.

¹Важливо, що збереглися, хоча й в різній кількості, листи, написані усіма представниками родини, це уможливило відтворення контексту листування та порівняльний розгляд їхнього змісту та співставлення дат і подій.

²Усі дати тут і далі подано за старим стилем.

³Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. С. 224.

⁴ [Галаган Г. П.] Род Галаганов. 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве / под ред. А. И. Степовича. Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1896. С. 12.

були притоном разврата. Вечно пьяный Григорий Ив[анович] был обвенчан с Ириною Антоновною Милорадовичевою; проснувшись, увидел себя возле благородной девушки, соседки своей по имению. Тут ему сказали, что это его законная супруга. Он ее не любил и завел страшный гарем, по флигелям жили его девки <...> Наконец в коросте и венерической он умер в виде, ужасающем воображение...»¹. Вочевидь, ці спогади потребують кореляції. Принаймні, звертаючись перед смертю до синів, Григорій Іванович радив їм: «Удаляться от всяких пороков, вести себя, как долг благородного требует. Ни в какие шалости не вступать. Не иметь кампаний и обхождения с таковыми, кто развратного и порочного поведения. Словом сказать, стараться при теперешних летах заслужить доброе о себе имя и произойти на степень совершенства, от которого проистекает благополучие...».² Але частково ці слова М. Маркевича про стосунки в родині Галаганів підтверджуються тим, як І. Галаган описувала поведінку свого чоловіка перед смертю: «Он ко мне имел великую привязанность в болезни, и всегда я при нем неотлучно была. Увидевши он мою преданность к нему, поручил мне на бумаге все свое имение при свидетелях...» (лист від 22. 01. 1808 р.).³

Смерть Г. Галагана сприймається його вдовою як трагедія не лише через втрату чоловіка, батька її дітей, але й через ситуацію боргової пастки, що в ній опинилася родина. «Я, оставшись по смерти вашего батюшки в великом беспокойстве и разорении, каждой день получаю разные огорчения в разсуждение долгов, – звертається Ірина Галаган до синів. – Я упрошую кредиторов, чтоб они мне обождали...».⁴ Листи додають інформації про становище дворянки, котра, втративши чоловіка, опинилася перед загрозами того, що її діти мають лишитися батьківського спадку. Впродовж 1808 р. вона неодноразово запевняла синів, що докладає усіх зусиль для рятування родини від розорення, зокрема, сповістила про викуп маєтку у Дігтярях («Не беспокойтесь, дети, о Дегтярях, я их выкупила и отдала 12 тысяч Ивану Ивановичу Тернавскому...»)⁵, про виплату 12 000 боргових грошей (без урахування відсотків), до якої суми увійшло й повернення купцу Карпову столового срібного прибору ціною 7 584 р. (лише це свідчить про розмах трат її чоловіка).⁶ Нагальною питанням було й упорядкування оркестру з кріпаків та найнятих

¹Маркевич Н. А. Автобиографические заметки // ИРЛИ (Институт русской литературы (Пушкинский дом) Российской академии наук). Ф. 488. Ед. хр. 38. Л. 117об.

² Галаган Григорий – Галаганам Петру и Павлу // ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46571. Арк.

³ Галаган Ирина Антоновна – Галаганам Петру и Павлу // ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 591. Арк. 41 зв.

⁴ Там само. Од. зб. 46 589. Арк. 37.

⁵ Там само. Од. зб. 46 574. Арк. 4 зв.

⁶ Там само. Од. зб. 46 583. Арк. 24.

музикантів, створеного Григорієм Івановичем у маєтку, що, вочевидь, дуже непокоїло вдову: «Теперь я сделала комплект как музыкантам, так же и певчим, по Ивана Наруги¹ рассмотрению лишних выбросила и певчих перевела в музыкантский флигель, и регента в двор перевела. Я всех лишних, которые на жалованье были, отпустила... И теперь я совершенно вывела из дому революцию...».²

Також перед І. Галаган постала традиційна господарська проблема – вибір управляючого маєтками, вона звільнила Вагнера, котрий служив останні три роки при її чоловікові, подала на нього до суду та призначила управляючим такого собі Павленка («он человек добр, хотя и неграмотен, а старательный, и гораздо больше прибыли чрез ево получить можно...»)³.

З листів І. Галаган стає зрозумілим, що родичі Г. Галагана більшу частину провини перекладали на його оточення, тих недоброзичливих приятелів, котрі «ево завели в лабиринты несчастья своими советами».⁴ Тому, звертаючись до братів, мати неодноразово застерігала їх від небезпечних друзів: «Вы должны помнить, сколько покойный отец ваш чрез таковых злых ласкателей потерпел: привел себя и имение в неудобоплатимые долги, а напоследок и смерть пострадал чрез них же...».⁵ Листи матері сповнені також закликів до дітей бути економними під час перебування у столиці, вона повсякчасно підозрює їх у зайвих тратах (у листі від 20. 12. 1808 р.: «начали шить себе панталоны шелковые, по моде»⁶; у листі від 11. 09. 1808 р.: «не понимаю, на что вы так часто платье шьете, разве что прежде сделанное кому-нибудь даруете?»⁷), у тому, що багато коштів витрачають на прислугу: «Какой это у вас слуга, что по 25 рублей в месяц берет от вас <...> Прачку нанимайте на месяц, чтобы знать, сколько денег у вас изойдет у год. Доктор у вас много стоит, я б его больше благодарила,

¹ Вочевидь, згаданий тут Іван Наруга – родич (можливо, батько) Артема Наруги, одного з найвідоміших музикантів оркестру в Дігтірях, скрипаля–віртуоза, котрий став віолончеліста прототипом Тараса Федоровича у повісті Т. Шевченка «Музикант».

² ІР НБУВ. Ф. III. Оп. I. Од. зб. 46 589. Арк. 36–36зв.

³ Там само. Од. зб. 46 583. Арк. 24зв. До речі, цей Павленко, вочевидь, виконував обов'язки управляючого у маєтках Галаганів щонайменше до середини 1820-х рр., як свідчать листи більш пізнього датування.

⁴ Там само. Од. зб. 46 591. Арк. 41зв. Тут, як і в інших листах, серед «безсоромних друзів» найчастіше називаються управляючий Сокиринським маєтком Вагнер та Олексій Петрович Фролов-Багреєв (1750–1829), представник великоросійської військової верхівки, сусіда Г. Галагана по маєтку. Сталість такої думки в родині підтверджується оповіддю внука Григорія Івановича: «Но более всех подавал дурной пример бригадир Фролов-Багреев, переселившийся из Великороссии в свое имение Локню, в 25-ти верстах от Сокиренеца. Он завел охоту, оркестр и театр из крепостных людей; веселье и разгул были непрерывные со всеми своими последствиями...». ([Галаган Г. П.] Род Галаганов. С.13). Див. детальніше про рід Фролових-Багреєвих на теренах Лівобережної України: Розсоха Л. Фролови-Багреєви (до історії дворянських родів і поміщицьких садиб на Миргородщині) : Веб-сайт. URL: <http://mirgorod.com.ua/> (дата звернення: 09.12.2018).

⁵ Там само. Од. зб. 46 585. Арк. 29.

⁶ Там само. Од. зб. 46 577. Арк. 10.

⁷ Там само. Од. зб. 465 80. Арк. 11.

когда б он вам запретил таскаца ежедневно по Петербурху, то вы бы, сидя в своем училище, здоровее были <...> Я думаю, что Милорадовича сыны 4 не стоят столько, сколько вы...»¹.

З листів І. Галаган до синів також дізнаємося, яку важливу роль у облаштуванні чад лівобережного панства в імперській столиці відігравали покровителі, котрі зазвичай обиралися з рідних або земляків із високим соціальним статусом. Брати Павло та Петро Галагани, живучі з осені 1807 р. у Петербурзі, користувалися підтримкою двоюрідної бабці Наталії Кирилівни Загряжської (1747–1837), доньки К. Г. Розумовського, також тітки Віри Іванівни Чорби (?–1840), двоюрідної онуки гетьмана, та О. К. Каменецького (1750–1823), одного з найбільш відомих лікарів Петербургу межі XVIII–XIXст., родом зі Стародубщини. За допомогою Н. К. Загряжської намагалися влаштувати старшого брата, Петра, в елітний Пажеський корпус (але марно), тоді як Павло майже відразу після приїзду став учнем престижної St. Petrischule («Санкт-Петербурзького Головного німецького училища»)², де навчалися й інші представники колишніх козацько-старшинських родин). Як-от, Петро Галаган написав матері 02.12 1808 р.: «Павлуша в Петровском училище с 21 ноября, а об определении меня в Пажеский корпус и поныне не последовало высочайшего позволения...»³, а 02 .01. 1808 р. додав: «Павлуша живет в училище в одной горнице с братом Якова Андреевича господина Дунина-Борковского и тремя сыновьями Григория Петровича Милорадовича, а я еще и доныне не определен, в чем очень старание имеет графиня Наталья Кирилловна...»⁴. Ця фраза, зокрема, ще раз унаочнює принцип, за яким формувалася студентська спільнота вихідців з Лівобережної України у Петербурзі, – регіонально-родинний.

Потреба у допомозі протекторів розглядалася матір'ю юних Галаганів як одна з нагальних, тому в листах часто-густо висловлюються подяки їм, поради синам коритися покровителям і дорікання за непослух: «Я Вере Ивановне премного благодарна за ее старание, <...> она много хлопотца и хотит вас в порядок привестъ <...> Я удивляюсь, что вы с Каменецким господином,

¹ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 465 80. Арк. 16.

² Хоча у формулярному списку Павла Григоровича Галагана зазначено, що він почав навчання у «Санкт-Петербурзькому Головному німецькому училищі» 14.06 1805 р., а закінчив навчання 31.12. 1808 р. (Формулярный список о службе почетного смотрителя Козелецкого уездного училища титулярного советника Галагана // ДАЧО (Державний архів Чернігівської області). Ф. 229. Оп. 1 Од. зб. 73. Арк. 2), зміст листів, зокрема, адресованих братами матері, засвідчує, що лише восени 1807 р. Петро і Павло Галагани розпочали навчання у Петербурзі. Причина такої невідповідності ще остаточно не з'ясована.

³ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 623. Арк. 2.

⁴ Там само. Од. зб. 46 621. Арк. 1зв.

благодетелем нашим, не часто видитесь, и примечаю, что вы удаляетесь от его единственно, чтобы не слушать его хороших наставлений».¹

Тут згадаємо, що у 1840 син Павла Ґалаґана Григорій красномовно опише у своєму юнацькому «Журналі» передсмертні хвилини тієї самої В. І. Чорби, на допомогу якої так сподівалася 1808 р. вдова І. Ґалаґан («добра тітонька» доживала віку в одному з маєтків Ґалаґанів у селі Мостище): «Мы застали старушку при смерти. Она не узнала нас. Эта женщина, претерпевшая в жизни столько несчастий, умерла одиноко, без всякой религии. Не хотела приобщиться, слово «черт» было беспрерывно на ее губах. И она всех ругала по-малороссийски...»².

Також у листах 1807–1809 рр. відтворено завершальну фазу тривалого конфлікту між матір'ю та сином, між Катериною Василівною Ґалаґан («Дараганихою»), та Григорієм Івановичем Ґалаґаном, що розпочався судовими процесами початку 1790-х років через розподіл спадкового майна після смерті Івана Григоровича Ґалаґана та завершився в останні дні життя Г. Ґалаґана, конфлікту, заручниками якого до певної міри стали дружина та діти померлого. Ірина Антонівна, ще до смерті Григорія Івановича, писала синам 11.01. 1808 року: «...батюшка ваш очень нездоров был и бабушка ваша простила уже батюшку и нас всех по ходатайству княгини³. Пишите и бабушке и благодарите за ее к вам милосердие, и вручайте себя в ее попечение и также пишите до княгини и принесите благодарность».⁴ Після смерті матері, котра пережила чоловіка лише на рік, залежність юних Ґалаґанів від бабці зростає, так що сестра, повідомивши братам про цю подію, закликає їх звернутися до неї по допомогу: «... непременно и немедленно пишите от себя к бабушке письмо, и убедительно просите ее, согласно письму маменьки, чтоб она приняла как нас, так и имение в свое попечение и неостановление, а иначе кредиторы имение вконец разорят»⁵. Катерина Юхимівна взяла зобов'язання щодо виплати значних боргів, які залишилися після її сина, стала опікункою його дітей та розпорядницею родинних маєтностей. Згодом вона неодноразово нарікала онукам за їхню необачну поведінку у столиці, приміром, ставила їм у приклад стару знать, представники якої, на її думку, так не розкошували: «Не вас был граф Кирило Григорьевич Разумовский, да в вечеру не варит, или Заводовский, чтоб дров меньше сходило <...> Я девять лет жила, знаю Петербург лутче вас, стола

¹ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 548. Арк 1зв.

² Ґалаґан Г. П. Журнал // ІР НБУВ. Ф. I. Оп. 1. Од зб. 94. Арк. 80

³ Софія Юхимівна Хованська, сестра Катерини Юхимівни Ґалаґан.

⁴ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 46 592. Арк. 42зв.

⁵ Там само. Од зб. 46 596. Арк. 1–1зв.

никогда не держали, и княгиня не держала, и Разумовский, да и теперь многие не держат столов <...>, а вы одни только стали столы заводить даром да вина покупать...»¹.. Ще вона нагадувала братам про борги родини: «Еще остается сто сорок тысяч долгу необходимого, <...> в банк девять десять тысяч, и партикулярного пять десять тысяч, и только три года на выплату остается...»²

На сторінках цієї частини епістолярію з архіву Галаганів явно чи неявно присутні особи з оточення родини у Сокиринцях та у Петербурзі, що допомагає уявити функціонування мережі соціальних контактів лівобережного панства на різних просторово-географічних та соціокультурних рівнях. Як-от, листи Петра та Павла Галаганів нерідко мають приписку їхнього вихователя Афанасія Микитовича Фаленова (Фаленко), котрий супроводжував братів до Петербургу, доглядав за ними на початку їхнього життя у столиці, та, вочевидь, нерідко самі листи писалися ними під його диктовку (про це свідчить невідповідність стилістики окремих фрагментів текстів). У листах сестри до братів та у її приписках до материних листів часто-густо зустрічаємо подробиці маєткового життя, на кшталт такої: «Новостей в нас никаких нет, а только нашего бабачка бедного собаки разорвали, и Колька, музыкант наш, умер...».³ До листів Параскеви Галаган долучено кілька текстів, авторкою яких є Параскева Рославська, можливо, донька сокиринського панотця. Вони адресовані Павлу Галагану та у певний спосіб відтворюють уяву дівчини про той великий світ, де опинився тепер юнак: «...ты уже в такое короткое время запомнил то место, в котором все твои приятели воображаются совами и живут в дуплах. Правда, сравнить: есть великое разнообразие – в Петербурге подобны козам все скачут. А в деревни тихо живут, как будто в дуплах».⁴ Не менш цікавим є ще один лист цієї особи, де перші рядки написано українською мовою: «Кумчику, голубчику, шалунчику! Як почуяла я, що ти був недужий, то аж нестямилась <...>, міне тяжко стало, тебе жаль, ти сам знаєш, як я тебе дуже люблю, дай боже, щоб ти був жив і здоров...».⁵ Це є ще одним доказом того, що на початку XIX ст. українська мова використовувалася на письмі, хоча й ситуативно, особами з освічених кіл Лівобережної України.

¹ Письма Екатерины Васильевны Галаган своим внукам Петру и Павлу с наставлениями о поступлении на службу. 1812–1818 // ЦДІАК (Центральний державний архів України у м. Києві). Ф. 1475. Оп. 1. Од зб. 699. Арк. 3 зв.

² Там само. Арк. 2.

³ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. Арк. 2.

⁴ Там само. Од. зб. 46 606. Арк. 1.

⁵ Там само. Од. зб. 46 607. Арк. 1

Чисельну епістолярну групу, що відклалася в архіві Галаганів, склали листи середини 1810-х – кінця 1830-х рр., авторами та адресатами листів є представники п'ятого коліна родини – брати Павло та Петро Григорович, їхні дружини Катерина, уроджена Гудович, та Софія, уроджена Казадаєва, сестра Параскева, її чоловік Аркадій Рігельман та особи, котрі увійшли до кола їхнього спілкування. Тематика та змістовий сенс цих листів напрочуд розмаїтий. Передусім вони поглиблюють наші уявлення про форми господарської діяльності лівобережного панства у замських маєтках, варіанти вирішення майнових суперечок через розподіл родинного спадку, перебіг розбудови житлових комплексів у замських володіннях, засоби комунікації між представниками родини, котрі мешкають в Україні та у Петербурзі чи Москві, питання облаштування сімейного побуту, виховання та навчання дітей тощо.

В архіві збереглося кілька комплектів листування між братами Петром і Павлом Галаганами, датовані 1817–1833 рр.¹. Їхній зміст уможливорює розуміння соціальних стратегій представників лівобережного панства, котрі, розпочавши кар'єру у Петербурзі, врешті-решт обирають спосіб життєдіяльності поміщицької спільноти. Вирішальною подією у долі братів Галаганів стала смерть 1823 р. їхньої бабці. Від К. Ю. Галаган вони обидва відчували власну залежність, попри вік (на момент її смерті – 24 та 23 роки), наявність родин тощо. Як-от, у листуванні до 1823 р. брати постійно сповіщають один одного про стан здоров'я К. Галаган, її реакцію на ту чи іншу подію. Зокрема, 24. 12. 1817р. Петро пише Павлу, котрий з дружиною приїхав з Петербургу до маєтку Гудовичів Розрите Чернігівської губернії: «Я теперь нахожусь у бабушки в Козельце <...> застал бабушку здоровой, она беспокоится, где вы теперь <...> советую проехать к бабушке, которая очень желает вас видеть...».² У свою чергу, Павло, котрий на той час вже мешкав з родиною у Сокиринцях, пише братові у в жовтні 1821 р. «В прошедшем месяце бабушка была в Дегтярях, куда и я ездил. <...> На ту пору случился в Дегтярях и угощал ее музыкою, чему она была довольна и подарила 25 рублей музыкантам...».³

Після К. Ю. Галаган брати отримали у спадщину значні маєтності родини, тому провідне місце у листах, написаних між 1823 та 1826 роками, посіла тема розподілу майна, виокремлення необхідної долі для сестри, забезпечення її

¹Письма графу Петру Григорьевичу от брата Павла Галагана о работе коллегии и об отношениях между братьями // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп 1. Од зб. 29. 6 арк.; Письма Павлу Григорьевичу Галагану от брата Петра Галагана о своих хозяйственных делах // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп 1. Од зб. 76. 115 арк.; Письма Павла Галагана к брату Петру Галагану о разделе наследства, урегулировании конфликтов и денежных расчетов // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп 1. Од зб. 109. 14 арк.

²ЦДІАК. Ф. 1475. Оп 1. Од зб. 76. Арк. 1зв.

³ІР НБУВ. Ф. III. Од зб. 11 364. Арк. 2.

грошовими виплатами за рахунок спадку. Зі змісту листів розуміємо, що розподіл між братами відбувався без протистояння, тоді як Петро нерідко нарікав на подружжя Рігельманів, характеризуючи їхню позицію у цій справі, та писав братові в грудні 1823 р.: «...лучше с ними совсем разделиться и не иметь нашего ничего большего в их имениях».¹ Через два роки Рігельмани вирішили подати судовий позов у справі про спадщину, на що Петро Ґалаган бурхливо відреагував у листі братові від 09. 11. 1825 р., згадавши про давню судову справу їхньої бабці зі своїм сином: «Вот до чего жадность немца и алчность в притязании довела сестру, позывает родных братьев своих без всяких основательных причин, <...> видно, судьба нашей фамилии такая...».² З листування також випливає, що брати у подальшому регулярно виплачували сестрі певні грошові суми, зокрема, у листі від 16. 03. 1831 р. П. Рігельман дякує Петрові за пересилання 19 776 крб. та чекає на те саме від Павла,³ 9. 11. 1831 р. сестра пише Павлу Ґалагану про отримання з тієї суми, яка мала їй надійти, – 30 000 крб.).⁴ Розуміння ситуації з розподілу майна серед нащадків після смерті батька (родича) можна поглибити, порівнявши листи братів Ґалаганів з групою листів з тієї ж збірки, що написані племінником П. Ґалагана Миколою Маркевичем після смерті батька, Андрія Івановича Маркевича (1783–1831), де висвітлено деталі отримання спадку братами і сестрами родини Маркевичів⁵.

Також з переписки братів Ґалаганів дізнаємося, що після отримання спадщини за ними закріплялися як «родові» маєтки у Дігтярях (за Петром) і Сокиринцях (за Павлом). «Секиренцы есть местность самая удобная, ты очень хорошо делаешь, что туда переезжаешь, теперь там хозяйство можно поправить, будучи самому на лицо...».⁶ Вочевидь, Павло Ґалаган з родиною (на той час П. та К. Ґалагани мали сина Григорія 1819 р. н., втративши до цього з моменту весілля у 1814 р. трьох малюків) оселився у своїх маєтках раніше за Петра, після того, як залишив службу у Колегії іноземних справ у Петербурзі, отримавши 1820 року титул колезького секретаря⁷. У тому ж році він був затверджений на посаді почесного наглядача Козелецького повітового училища, яку виконував до моменту смерті 1834 р., за цим місцем відповідно до вислуги «узаконенных лет»

¹ЦДІАК. Ф. 1475. Оп 1. Од зб. 76. Арк. 24.

²Там само. Арк. 59.

³ ІР НБУВ. Ф. II. Оп. 1. Спр. 26271. Арк. 1.

⁴ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од зб. 106. Арк. 12.

⁵Детальніше див.: Будзар М. Смерть та інші негаразди: сторінки сімейної історії у листах Миколи Маркевича до Павла Ґалагана. *Сіверщина в історії України*. 2017. № 10. С. 241–245.

⁶ЦДІАК. Ф. 1475. Оп 1. Од зб. 72. Арк. 20зв.

⁷ДАЧО. Ф. 229. Оп. 1. Од зб. 229. Арк 2.

наприкінці 1823 р. отримав чин титулярного радника.¹ П. Галаган самотужки здійснював нагляд за життєдіяльністю своїх вотчин. 4 травня 1826 р. він писав Петрові: «Мнение твое насчет надобности моей в управителе весьма справедливо, но где же найти хорошего? Если же попаду на худого, то от него будет мне более беспокойства, нежели, когда я сам занимаюсь хозяйством...».² Як бачимо, Павло Галаган є одним з численних представників лівобережного панства першої половини ХІХ ст., котрі у справі вибору між державною службою та хазяйнуванням у своїх володіннях обрали останнє. Так само вчинив і старший брат, котрий після одруження із С. Казадаєвою в січні 1824 року теж повернувся в Україну. Вочевидь, факт отримання спадщини відіграв у цьому рішенні не останню роль, так само, як і у тому, що брати у цей час починають у своїх маєтках спорудження представницьких палацово-паркових комплексів. До речі, самий факт будівництва старший брат намагався використати для того, щоб збільшити свою долю спадкового майна. «Ты будешь строиться на новом месте, – писав він Павлу 22. 01. 1825 р., – я же на старом, для очищения которого должен по необходимости занять мужицкие грунты, а с оных их перевести на другие, <...> буду терпеть немалые издержки, куда очищу место...».³ Можливо, саме така позиція Петра у справі розподілу майна вплинула на те, що Павло Галаган на початку 1826 р. дорікав братові: «Ничего так не желаю, как только чтобы Милосердый успокоил нас разделом нашим <...> Признаюсь, что главным поводом к таковым мыслям есть то, что когда я на одно твое предложение соглашаюсь, ты представляешь новое, о котором опять надобно вести переговоры...».⁴

Відомості про спорудження маєткових ансамблів у Сокиринцях і Дігтярях відклалися у листуванні між братами Галаганами, передусім ним підтверджується, що архітектор П. А. Дубровський та садівник І. Бістерфельд, перший з яких був автором архітектурної частини ансамблю, а другий створив проект саду,⁵ працювали одночасно в обох маєтках. У листі Петра до брата від 16.02 1825 р. читаємо: «Сего вечера приехал ко мне садовник Бистерфельд и привез с собою письмо от А. С. Милорадовича, которое при нем и посылаю <...> Бистерфельд привез с собою и план будущего моего сада, но несколько неоконченный. Надобно мне увидеться с Павлом Андреевичем, которого прошу

¹ ЦДАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 1244. Арк. 11.

² ЦДАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 109. Арк. 4.

³ ЦДАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 48зв.

⁴ ЦДАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 109. Арк. 3

⁵ Новаковська Н. П. Архітектор П. А. Дубровський на Україні. С. 252.

отпустить, если все обстоятельства позволят...».¹ Листування додає відомостей про те, в який спосіб власники лівобережних маєтків долучали архітекторів, майстрів садово-паркового мистецтва до облаштування заміських помешкань: найчастіше використовувалися поради родичів та знайомих. Як-от, І. Бістерфельд був рекомендований Олександром Степановичем Милорадовичем (1769–1842), дальнім родичем Галаганів, двоюрідним братом відомого М. А. Милорадовича (1771–1825).

Діяльність братів, передусім Павла Григоровича, котрий мав нащадків, щодо розбудови дідиного маєтку у Сокиринцях, тлумачилася особами з кола лівобережного панства як соціально корисна дія. «Его начинания сделали это место одним из первых в крае», – писав його небіж М. Маркевич Катерині Галаган після передчасної смерті її чоловіка.² А син Павла Галагана Григорій в юнацькому щоденнику визначає майбутню справу опікування родовим маєтком як синовій обов'язок, заради виконання якого він здатний відмовитися від державної служби: «Да, возьмите все чины, и общество петербургское, и долгую жизнь, оставьте мне только Секиренцы <...> Любезный папилька! Твоя прекрасная благородная душа создала Секиренцы! Ты поэт... В твоём изящном творении виден твой образованный ум. Я dokonчу твою работу, я довершу ее. Это мой долг, это моя страсть!»³

Також з листування між братами Петром і Павлом Галаганами дізнаємося подробиці стосовно того, що саме Петро Галаган продовжив традицію, започатковану батьком, щодо утримання у маєтку оркестру та хору з кріпаків-музикантів, у подальшому цей колектив став одним з найвідоміших в регіоні. Як-от, в листі від 26.03 1831 р. П. Галаган повідомляє братові, що знайшов капельмейстера, «отличного таланта, постараюсь его не пропустить».⁴ У цьому ж листі є згадка про гостювання у Дігтярях скрипаля-віртуоза Григорія Трохимовича Данилевського (1772–1863), котрий, за свідченням господаря маєтку, «играл несколько концертов, квартетов, и проч[ее], и все отличным образом».⁵ Тут подано цікаву замальовку щодо поведінки скрипаля-кріпака Михайла, котрий слухав гру Г. Данилевського: «Любопытно было на Михайла, какими он глазами смотрел на Данилевского, когда сей играл квартет, тот вошел

¹ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 64–64зв.

² Письма Николая Маркевича к тетеньке Екатерине Васильевне Галаган // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 2025. Арк. 2.

³ Галаган Г. П. Журнал // ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Од. зб. 93. Арк. 68 зв.

⁴ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 76, арк. 99. Вочевидь, йдеться про Домініка Краузе, котрий був у подальшому багаторічним керівником оркестру в Дігтярях.

⁵ Там само. Детальніше про Г. Данилевського: Лапсюк В. М. Григорій Трохимович Данилевський. *Український музичний архів*. К., 1995. Вип. 1.

в горницу и как он удивился, что лучше его играет <...> Данилевский уже как будто дразнил его и играл самые трудные квартеты <...> Я спросил Михайла: «Каково играл?». Ответ был, что очень хорошо».¹ Такі свідчення доречно монтуються у загальну картину діяльності кріпацьких капел в Україні другої чверті XIX ст., коли зростав професіоналізм цих колективів, що «складалися з добре навчених музикантів, які відмінно виконували складні оркестрові твори».²

Зауважимо також, що аналіз цієї частини родинного епістолярію унаочнює ту комунікативну роль, яку відігравали листи у більш-менш замкненому світі лівобережних поміщиків, котрі нерідко, особливо під час цілорічного перебування у маєтку, опинялися заручниками природних умов («...мы расположены к вам приехать, но нас посетили снега, и оттого сидим дома»³) та отримували чи передавали інформацію про те, що відбувається як у «великому світі», так і в сусідньому маєтку, губернському місті, імперській столиці, передусім у листах. Нерідко звістки про те, що відбувається у великих містах імперії та за кордоном, отримували з «других рук». Наприклад, Петро Галаган в листі від 26. 11. 1824 р. детально переказує зміст двох листів тещі, матері С. Галаган, надісланих з Петербургу до Дігтярів, про наслідки великої повені 7 листопада 1824 р.. Переповідаючи отримані новини, автор, змішуючи правдиві свідчення із плітками, подає їх як апокаліптичні: «По убыли воды нашли несколько тысяч мертвых тел. (підкреслення авторське – М. Б.), по разным улицам. На Васильевском острове были сотнями куч навалены волю, гибель лошадей пропало...»; «...вода в короткое время стала необыкновенно прибывать, и если бы еще продержалась сутки, то бы весь Петербург,⁴ прекраснейший город в мире, совершенно погиб». Водночас його хвилюють побутові деталі, зокрема те, як повинь вплинула на постачання товарів у місті: «Все вещи в Петербурге стали дороже, особенно ржаной хлеб, вино и сахар. На другой день <...> хлеба фунт продавали 25 коп.».⁵

Найчастіше центром уваги ставали злободенні події, передусім війни, повстання. Приміром, для хронологічного відрізка межі 1820-х – 1830-х рр. такими явищами були російсько-турецька війна 1828–1829 рр., пандемія холери початку 1830-х рр., «Листопадове повстання» 1830–1831 рр., «Липнева революція» 1830 р.⁶ Відлуння цих подій, причому неодноразове, знаходимо й у

¹ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 100 зв.

² Богданов В. О. Кріпосні капели в Україні. *Вісник ХДАДМ*. 2006. № 11. С. 20.

³ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 80.

⁴ Там само. Арк. 31.

⁵ Там само.

⁶ Детальніше див.: Будзар М. Сімейні оповіді на тлі «великої історії»: 30-ті роки XIX ст. в епістолярії родини Галаганів *Історіографічні дослідження в Україні*. К., 2016. Вип. 26. С. 142–160

листування братів Галаганів. Зокрема, у листі Петра Галагана від 17. 12. 1830 р. висловлено позицію вірнопідданого імперії щодо подій у Варшаві: «Надобно так, чтобы Россию постигало ежегодно несчастье? Можно ли было вообразить, что поляки забудут все благодарения за их существование?»¹. З листа того ж автора 29. 04. 1831 р. стає зрозуміло, що нерідко дворяни у своїх маєтках поставали перед дилемою – якому джерелу інформації вірити: «Аркадий Александрович уведомил, что в Чернигове получены из Киева известия, что Варшава занята нашими войсками 7 апреля, но в газетах сего ничего нет, и не знаю, кому верить...».²

Листування між Петром та Павлом Галаганами (як і в інших комплексах листів) містить згадки про найважливіші сімейні події – весілля, народження та дорослішання дітей, смерті. Для спільноти лівобережного панства – землевласників різного гатунку – це явища не лише сімейної історії, вони маркували життєдіяльність усієї групи соціуму, забезпечували стабільність існування роду як всередині колишньої Гетьманщини, так і ширше – в імперському просторі. Фактор спорідненості, за умовиводом М. Ротері, працював «на психологічну підтримку в часи випробувань і, за необхідністю, сприяв отриманню чи збереженню статків, кар'єрному росту...».³

Ставлення до заручин / шлюбу / народження дитини або хвороби / смерті когось з рідних як до символічної події, а не просто як до факту родинного повсякдення підтверджується тим, що такі сюжети доволі часто зустрічаєм як в епістолярії, так і в щоденниках з родинного архіву. Як-от, 21-річний Григорій Галаган у своєму «Журналі» детально описує весілля молодшої сестри Марії з представником великоруської знаті Павлом Євграфовичем Комаровським, що відбулося 10–12 листопада 1840 року у Сокиринському маєтку. Ця розповідь є однією з небагатьох, що у дрібницях засвідчила послідовність проведення весільного обряду в українському дворянському маєтку першої половини ХІХ ст. Брат нареченої розповів, як гості почали з'їжджатися до маєтку з обіду 10-го листопада, о 8-й вечора у спальні, біля маленького столику, накритого білою скатертиною, де стояла одна свіча та лежали образи, молодих благословила К. Галаган, М. Галаган входила до Вознесенської церкви села Сокиринці під постріл зі старовинної гармати («Прапредковская пушка на свадьбе праправнучки!»), повернення молодої пари до палацу супроводжувалося

¹ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 87.

²ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 105.

³Rothery M. Communities of kin and English landed gentry families of the nineteenth and early twentieth centuries. *Family & Community History*. 2018. № 2/ P. 119.

тріумфальним маршем. Юний Г. Галаган був захоплений тим, як змінився маєток у збудженій, галасливій атмосфері весілля: «Множество экипажей с зажженными фонарями беспрестанно подъезжали и уезжали, крик, стук, свет – все это обратило Секиринцы в город, наполнило их каким-то торжеством»¹. Наступного ранку «перед дверьми молодых, которые только что проснулись, громкая духовая музыка играла марш <...> Между тем певчие с другой стороны пели «Многие лета!». Обов'язковою частиною другого дня весілля стали церемоніальні дії, що мали, з одного боку, унаочнити соціальний статус молодят, з іншого – продемонструвати патерналістський зв'язок між панами та селянським світом: спочатку Григорій разом з дядьком Петром Григоровичем роздавали у натовп шапки, паски, хустки, запаски тощо, а потім мешканців Сокиринців (і козаків, і поміщицьких селян) запросили на обід, причому молода сама пригощала їх «солодкою горілкою». Панський обід на 86 персон розпочався о п'ятій годині вечора, а бал – о дев'ятій – і тривав до четвертої години ранку.²

Без сумніву, таке весілля у дідичній садибі, окрім загальноімперського його сенсу – репрезентації соціального статусу сімейства, було укорінено у давню традицію, сформовану ще за часів Гетьманщини, – у цей спосіб у соціокультурній мережі дворянського світу Лівобережжя укріплювалися родинно-свояцькі зв'язки, однаково активні як у панському маєтку, так і в імперському просторі поза його межами³.

Описи обставин смерті когось з родичів у его-документах з архіву Галаганів теж іноді перетворюються на своєрідні новели, як у листі М. Маркевича до Павла Галагана від 28. 01. 1832 р.⁴ Але й у менш вичерпних варіантах вони немало додають до характеристики самого небіжчика та особливостей побутування його родинного кола, як у оповіді про смерть брата Катерини Галаган Василя Васильовича Гудовича (1778(?) – 1828) у Сокиринцях від 12. 05. 1828 р.: «...брат по дороге был у Родзянки, где покушал неосторожно, на первой же станции получил лихорадку, с которой и к нам приехал. Здесь за ужином опять был неводержан и чрез час после того занемог. Кровь его так была испорчена (что доказали неоднократные кровопускания), что не нужно было и такой сильной причины, чтобы произвести воспаление и гангрену. Это, к несчастью, и случилось! Видя, что он с каждым днем приходит в худшее

¹Галаган Г. П. Журнал // ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Од зб. 94. Арк. 80зв.

² Там само. Арк. 80зв. – 81.

³ Через сім років після описаних подій так же гучно відзначатиметься весілля самого Григорія Галагана, котрий одружуватиметься з Катериною Кочубей, про що згадуватиме А. В. Кочубей, дядя нареченої: «В Сокиринцах в то время были в сборе не только все родственники наши, но почти вся Малороссия: свадьба племянницы праздновалась шумно и роскошно...». (Кочубей А. В. Семейная хроника. СПб., 1890. С. 310.

⁴Письма Николая Маркевича к дяденьке Г. П. Галагану // ЦДІАК/ Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 2026. Арк. 3–10 зв.

положение, я послал еще и за Гревсом в Ромны, он приехал, но, увы, для того, чтобы произнести смертный приговор больному... Итак, добрый наш брат Василий Васильевич после страдания, 8 дней продолжавшегося, 24 числа прошедшего месяца в 11 часов вечера скончался».¹

Смерть В. В. Кочубея відбулася раптово, хоча й у родинному колі, але поза межами його власної домівки, тому ця подія посіла особливе місце у листуванні Галаганів, так само, як і смерть Павла Григоровича Галагана, що сталася 17 жовтня 1834 р. у Москві, дорогою до Петербургу. Небіжчик був похований у Новодівочовому монастирі, але родина додала усіх зусиль, щоб отримати дозвіл на перевезення тіла до Сокиринця, дозвіл на це надійшов лише через рік, а сама церемонія перепоховання відбулася у лютому 1836 р. Подробиці усіх цих подій переповідалися у листах, що ними обмінювалися Катерина Галаган, сестра небіжчика Параскева Рігельман, його небіж Микола Маркевич, управляючий маєтку у Сокиринцях Лукомський. Особливо (що й зрозуміло) цією темою цікавилася П. Рігельман, зокрема, в її листі невістці від 17. 10. 1835 р. (річниця смерті П. Галагана) знаходимо цікаву ілюстрацію того твердження, що традиція вшанування пам'яті небіжчика була позастановою. У Новодівочому монастирі, куди П. Рігельман приїхала, щоб пом'янути брата, вона зустріла Н. М. Шереметєву²: «...она мне сказала, пишет П. Рігельман, – что “я не знала, что вы остались в Москве, и как вспомнила, что он на чужой стороне, и никто не поедет к нему на гроб, то я из деревни нарочно для этого приехала”».³

Листи П. Рігельман до невістки ще раз засвідчують той факт, що події сімейно-побутового сенсу посіли особливе місце у корпусах листів, створених впродовж 1810-х – 1830-х років жінками з родини Галаганів, зокрема, сестрами Катериною Галаган і Анастасією Маркевич з Гудовичів⁴. Як й ті групи «жіночих» листів, що розглядалися вище, – І. Милорадович до синів, Параскеви Галаган до братів Петра і Павла, ця частина епістолярію з архіву Галаганів різниться тим, до кого та з якою метою пишуть авторки. Ми маємо тут листи до сестри, до чоловіка, до невістки. Вони мають відмінності в інтонації та обсязі висвітлених питань, але разом унаочнюють той факт, що жінка, активний носій дворянського етосу, була творцем особливої культури листування, яка за функцією та змістом різнилася із чоловічим епістолярієм, у жіночій кореспонденції осмислювався

¹ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 109. Арк. 9зв.

² Шереметєва Надія Миколаївна (1775–1850) – одна з небагатьох жінок своєї доби, близький друг М. В. Гоголя.

³ Е. В. Галаган от родственников Ригельман о личных хозяйственных делах с выражением родства и дружбы // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 666. Арк. 34.

⁴ Детальніше дивись: Будзар М. Мати і дитина у панському маєтку Лівобережної України першої половини ХІХ ст. (за его-документами з архіву Галаганів). *Свірецина в історії України*. 2018. № 11. С. 176–180.

широкий спектр повсякдення – сімейне коло та його вплив на приватне життя дворянки, її фізичний та духовний стан, життя у будні та свята.¹

У цих листах відкривається передусім внутрішній, особний світ побутування дворянської спільноти як у замиському маєтку, так й у просторі міста. Зокрема, листи А. Маркевич до сестри 1808–1810 рр.², що написані з різних маєтків, де на той час мешкала родина (Сорочинці, Турівка, Рудовка на Прилуччині), до Москви, де у родичів Гудовичів жила Катерина, сповнені приватних подробиць про життя у сільській глибинці (піклування про дітей, заручини, шлюби, народження та смерті у сімейно-сусідському колі, стосунки з чоловіком, котрий бував нерідко у роз'їздах, тоді як вона мала залишатися у садибі), й поряд з цим тут часто-густо зустрічаються прохання розповісти про зміни у дитячій та дорослій моді, надіслати підручники для домашнього навчання дітей, поділитися столичними новинами. Основна інтонація цих листів – інтимно-сентиментальна – відкриває світ жіночих почуттів, хоча б тоді, коли Анастасія дякує сестрі за те, що та звернулася до її чоловіка, Андрія Маркевича з напучуванням через його часті від'їзди з дому («благодарю тебя Катенька, что ты сделала ему выговор, пожалуйста, почаще давай ему свои наставления, он тебя будет слушать»³), або тоді, коли вона бідкається з приводу неможливості зустрітися із родиною у маєтку в селі Розрита на Стародубщині («...вот уже скоро два года будет, как я оттуда выехала, но ты, милая сестрица, щасливее меня, ты видела папеньку и сестрицу, а я во все это время лишена удовольствия их видеть! Мы хотели было ехать, как я тебе и писала, к празднику в Розриту, но у нас совсем нет дороги, так что очень трудно ехать...»⁴).

У цьому епістолярному корпусі можна віднайти емоційні описи душевного стану автора, як у листі П. Рігельман до невістки К. Галаган від 3 серпня 1835 р. (менше ніж за рік до цього помер П. Галаган, ще раніше Рігельмани втратили дочку Катю). «...Ночь была прекрасная, – пише Параскева Григорівна (Рігельмани у Москві, повертаються з театру, – М. Б.), – и луна светила в карету. Смотря на небо, размышляла о своих ангелах, кои там теперь, и как им хорошо, и так задумалась, что мне воображалось, как будто я их вижу, и только тогда опомнилась, когда воротились домой, и эта мечта в горести улаживает»⁵. Важко виокремити у цій замальовці те, що написано під впливом романтично-

¹Белова А. В. Женская эпистолярная культура и дворянская повседневность в России конца XVIII – первой половины XIX века. *Российские женщины и европейская культура* / сост. и отв.ред. Г. А. Тишкин. СПб, 2001. С. 50.

²Письма Анастасии Маркевич к сестре Е. В. Галаган // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 2015. 84 арк.

³ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 2015. Арк. 4.

⁴Там само. Арк. 56 зв.

⁵ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 666. Арк. 50.

сентиментальної традиції епохи, від щирих переживань авторки, але важливим є душевний тон оповіді.

Водночас листи жінки до чоловіка унаочнюють складніший спектр соціокультурних практик представниць дворянського прошарку Лівобережної України 1-ї половини XIX ст. Пересвідчитися у цьому допомагають листи Катерини Галаган (Гудович) до чоловіка 1821–1834 років¹. Вони сповнені традиційних турбот про чоловіка та дітей, про домашнє повсякдення: «Обо мне, моя милочка, не беспокойся, я берегу себя, сколько могу, для своего дружочка, <...> бы дал милосердый Бог, чтобы ты, моя милашечка, и пуцкоцик (родинне найменування дворічного на той час Григорія Галагана, – М. Б.) были здоровеньки...»,² але водночас авторка виявляє неабияке зацікавлення справами маєтку, початком будівництва нового садибного ансамблю, результатами чергового Роменського ярмарку тощо. З її листів за травень 1825 р. дізнаємося, що під час спорудження маєткового комплексу спочатку почали будувати господарчі об'єкти й лише відтак планували взятися за палац: «Работы наши подвигаются как должно, сегодня она оранжерею будут класть стропила, и на другую будут готовить и положат немедленно <...> теперь бы тебе, дуся моя, надо быть дома, потому, чтобы скорее заложить дом, ведь пока выроют ров на закладку, пройдет довольно времени...».³

Саме економічна активність та обізнаність у соціальних питаннях, властиві Катерині Галаган, дозволили їй після передчасної смерті чоловіка взяти на себе зобов'язання щодо розпорядження родинним майном, чому, за свідченням сина⁴ та навіть за тим самим листуванням, вона змогла дати раду. Зокрема, майже відразу після кончини Павла Галагана вона доручила управління однієї з найбільш великих економій родини (винокурня, вівці, зернові тощо) – маєтку у селі Піски – двоюрідному брату чоловіка Григорію Милорадовичу, котрий, якщо судити хоча б з дворічного листування, вдало впорався з цим завданням.⁵

Листування жінок з родини Галаганів за першу третину XIX ст. підтверджує слушність спостереження сучасної дослідниці про те, що «важливо подивитися, не лише кому, але й в якості кого, з якої ролі пише жінка: уявляє

¹ Письма Екатерины Галаган к мужу о личных делах // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 709. 24 арк.

² ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 709. Арк. 2.

³ Там само. Арк. 15.

⁴ В біографічному нарисі «Рід Галаганів» читаємо: «Мало будучи подготовлена при жизни мужа к хозяйственным занятиям и делам вообще, она вела их однако весьма умно и успешно, <...> во многом улучшила состояние своих детей и увеличила его покупкою разных земель...» [Галаган Г. П.] Род Галаганов. С. 20.

⁵ Е. В. Галаган от родственников Милорадовичей соболезнование по поводу смерти Павла Галагана и отчеты о состоянии экономии в Песках // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 629. Арк. 10–4.

вона себе членом певного соціуму, культурного кола...». ¹ У листах, про яких йдеться, їхні авторки постають передусім як члени регіональної спільноти – лівобережного дворянства.

Постійні згадки в їхніх листах про відвідини родичів (А. Маркевич: «У нас очень часто бывают все здешние жители и нам довольно весело», ²К. Галаган: «Гостей я буду угощать как должно и надеюсь, что все будет хорошо»³), безумовно, відповідають поведінковим стратегіям, властивим дворянській спільноті Європи, коли гостинність мала у підґрунті більш широкі двосторонні зв'язки, така комунікабельність була не просто обов'язковою, але важливою підставою для встановлення стосунків прихильності, солідарності та ідентичності.⁴Тобто, діяльність жінки-дворянки щодо підтримання гостинних властивостей її оселі, що віддзеркалилася в листуванні, була формою презентації нею своєї соціальної ролі.

Попри зовнішнє занурення у побут, у листах А. Маркевич, К. Галаган, П. Рігельман відобразився рівень лояльності дворянства Лівобережної України до імперської влади (хоча б у формі публічного висловлювання). Неодноразово в епістолярії змальовано реакцію на офіційний візит російського імператора до Москви, Чернігова, Києва (відповідно до того, в якому місці перебували автори чи отримувачі листа), що доповнює соціальний портрет української еліти першої половини ХІХ ст. Як-от, А. Маркевич, мешкаючи на Полтавщині, у маєтку в селі Рудовка, в грудні 1809 р запитувала у сестри, як само веселилася вона у Москві під час візиту Олександра І: «Пожалуйста, Катенька, опиши хорошенько все происшествие, и где государь остановился, и по какой причине он так неожиданно в Москву приехал».⁵ В листах П. Рігельман невістці К. Галаган не раз зустрічаємо згадки про візити імператорів – Олександра І до Чернігова восени 1816 р. («У нас в Чернигове была пристрашная суматоха в рассуждение приезда государя...»⁶), та Миколи І у травні 1835 р. до Москви, де на той час перебували Рігельмани («В прошлое воскресенье все дамы, принадлежащие ко двору, представлялись императрице в русских костюмах в кремлевском дворце...».⁷ Ці та інші згадки про приїзди чи то Олександра І, чи то Миколи І, попри їхню

¹Савкина И.Л. Пишу себя. Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века. Тампере : University of Tampere, 2001. С. 47.

² ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 2015. Арк. 7.

³ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб.709. Арк. 15.

⁴Rothery M. Communities of kin and English landed gentry families of the nineteenth and early twentieth centuries. P. 120.

⁵ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 2015. Арк 56 зв.

⁶ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 666. Арк 4зв.

⁷ Там само. Арк. 67.

лаконічність, маркують наявність суспільної реакції на царські візити, але вочевидь вони свідчать про інтерес не стільки до особи імператора, скільки до тих змін, що його поява спричинила у місті.

Візит не тільки імператора, але й очільника краю мав своїм результатом те, що губерніальне місто оживало у балах, концертах та публічних зібраннях, і це теж обов'язково ставало темою епістолярного повідомлення. Як-от, 21 лютого 1817 р. Параскева Рігельман розповідала брату про маршальський з'їзд у Чернігові та перебування у місті князя М. Рєпніна: «...у нас было довольно весело, хоть и пост, но многие танцевали, во всех были вечеринки, и Будлянского музыка играла концерты. Также по причине собрания маршальского делали они князю вечер, где множество было съезду, теперь все это кончилось, ибо князь уезжает».¹

Водночас зазначимо, що світоглядні переконання осіб з кола лівобережного панства у его-документах з архіву Галаганів презентовані більш глибоко та різнобічно, ніж у тій частині родинного листування, що була нами розглянута. Зокрема, Григорій Галаган, представник шостого коліна роду, на сторінках свого «Журналу» – щоденника, де робив дописи (хоча з перервами) з 1836 до 1841 рр., виявляв думки, радикалізм яких можна пояснити як юним віком автора, так, можливо, й тим, що вони не могли виникнути у 20-річного юнака поза середовищем, поза соціальним контекстом його дій. Досить часто молодий Г. Галаган у щоденнику висловлювався у такий спосіб, що можна побачити у цих судженнях відлуння автономістсько-консервативних настроїв, достатньо поширених серед нащадків козацької старшини Лівобережної України. Юний панич розмірковує про пагубність рекрутських наборів для становища селянства: «Весь лучший народ выбрали, остались в селах одни малорослые, калики, дурно сложенные, остались старики, которых, особенно в последние годы, очень много умирает...»² або, аналізуючи стану політику царського уряду, прямо звинувачує Миколу I у деспотизмі: «... я увлекся патриотизмом за несчастную Малороссию <...> По воле нашего деспота, которого цель есть, мне кажется, изгладить всякое различие в народе, чтобы наконец были бы в России только две стороны: он да рабы, в Малороссии уничтожают казачество, эту ничтожную горсть народа, на которую наша зашедшая за горизонт свобода бросала еще несколько благодетельных лучей».³

¹ Письма Павлу Григорьевичу Галаган от сестры Прасковьи Ригельмановой о проведении рекрутского набора, о денежных расчетах и домашних делах // ЦДІАК. Ф. 1474. Оп. 1. Од. зб. 104. 18 арк.

² ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Од зб. 94. Арк. 83 зв.

³ Там само. Арк. 29 зв.

Саме з особою Григорія Павловича Галагана, особи з шостого покоління родини, пов'язана найбільш значна група его-документів, за якими можна реконструювати картину світу представника тієї генерації українського дворянства, яка постало перед важливими викликами свого часу: українська ідентичність vs малоросійська ідентичність, поміщицький світ vs селянський світ. Але, обмежуючись проблематикою нашої розвідки, з усього обширу матеріалів виберемо групу листів, написаних Григорієм Галаганом до Олександра Васильовича Кочубея (1788–1866), сенатора, члена Державної ради, котрий був дядечком його дружини, Катерини Галаган¹. Цей епістолярний комплекс привертає увагу насамперед тим, наскільки тут відображено дію соціальних механізмів, що обумовлювали життєдіяльність лівобережного панства середини XIX ст. Ця кореспонденція також унаочнює, як саме листування було засобом розвитку родинних зв'язків всередині дворянського прошарку, формою надання та отримання широкого спектру послуг.

У листах, написаних Г. Галаганом О. Кочубею з моменту одруження з його небогою (1847 р.) майже до моменту смерті адресата (1865 р.) охоплено розмаїтий спектр проблем: від діяльності автора як предводителя дворянства Борзнянського повіту Чернігівської губернії (1847–1851) та початку його роботи в інституціях, створених на межі 1850-х – 1860-х років для скасування кріпацтва в Російській імперії, до обговорення перебігу будівництва та оздоблення церкви у маєтку О. Кочубея в селі Кунашівка та питань пересилки вина з Петербургу до Києва, Прилук і Сокиринця.

Насамперед ці листи демонструють, наскільки громадська позиція Г. Галагана була більш виразною та активною, ніж у попередніх очільників роду. Тематика його листів, питання, що його хвилювали, доволі відрізняються від змісту листів його батька та рідного дядька. Неодноразово він обговорював з дядьком деталі виконання обов'язків повітового маршалка, назвавши Борзну «мирним притулком скромних чиновників»² і відзначивши, що, як зрозумів, обов'язки ці зводяться до піклування про громадський благоустрій, але «...только одно неприятно, что, кажется, назначенные от правительства по этим делам сотрудники совершенно с другой точки смотрят на все эти предметы».³ Зміст цих листів мимоволі примушує згадати «Ревізора» М. Гоголя, особливо коли Г. Галаган описує історію з поштмейстером, котрий написав донос на

¹ Письма Григория Галагана к дядюшке Кочубею // ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 992. 136 арк.

² ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 992. Арк. 3.

³ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 11.082. Арк. 1.

городничого, за що «вся Борзна накинулася на нього»¹, а він звернувся за захистом до автора листа.

Бачимо також, що Г. Галаган намагався отримати від свого адресата, особи, близької до урядових кіл, розуміння тих чи інших державних ініціатив в економіці та сільському господарстві («Весьма было бы любопытно мне знать, что толкуют о том в столице, на чем остановились намерения государя вводить у нас инвентари»)² та характеризує ставлення лівобережного панства до «питань акцизного збору та горілчаних відкупів»: «Везде толки, суматоха, чрезвычайные собрания, которые до сих пор все кончились ничем...».³ В листах 1855 р., у розпалі Кримської війни, він повідомляв О. Кочубею про пожертвування дворян Чернігівської губернії на потреби війська («Пожертвование обойдется в 22 тысячи рублей, которые взыщут с нас от десятины, а не от души»)⁴ та ставить до відома «шановного дядечка» про реакцію на маніфест про ополчення у Київській губернії, що викликав у «поміщицьких селян» надію на відновлення «козащини» (козацьких полків).⁵ Особливе зацікавлення викликає низка листів, датованих 1857–1859 рр., які відтворюють події від початкового етапу процесу «емансипації селян» до часу діяльності Чернігівського губернського комітету щодо облаштування та покращення побуту поміщицьких селян.⁶ Власну позицію у цьому питанні Г. Галаган висловив у листі до дядечка від 14.12. 1857 р.: «Но дворянским комитетам надобно быть благоразумным и истинным патриотом, и положить за правило, переборов в себе всякое эгоистическое чувство не давать сразу много льгот и прав крестьянам, но положить тут же прочные залогов для будущего их благосостояния и развития...».⁷ Відомо, що у справі скасування кріпацтва Г. Галаган зарекомендував себе як послідовний захисник інтересів селянства, у такий спосіб він діяв разом з нечисельною групою «лібералів», «червоних» на засіданнях Комітету взимку 1858–1859 рр.⁸, про що детально

¹ ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 992. Арк. 3зв.

² ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 992. Арк. 5.

³ Там само. Арк. 10зв.

⁴ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 11 087. Арк. 2зв.

⁵ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 11 088. Арк. 2.

⁶ Ці листи щодо подій першої половини 1858 р. можна зіставити з листами Г. Галагана дружині того ж часу. Див. детальніше: «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини / упор.: М. Будзар, Є. Ковальов; за ред. д. і. н., проф. І. Колесник. – К., 2017. – 136 с

⁷ ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 11 094. Арк. 1зв.

⁸ Цікаво почути думку про Г. Галагана від одного з його опонентів на засіданнях Комітету у 1858–1859 рр, О. І. Покорського-Жоравко (цитату наводимо повністю): «Галаган Григорий Павлович, член от правительства, личность довольно примечательная. Примечательная действительно по стойкости, с какою это лицо преследовало одну и ту же идею, хотя и ложную, но вместе с тем примечательная по близорукости, которая отличала это лицо во всех его действиях в преследовании своей цели. Галаган видел впереди себя одну точку, к которой шел, видел ее ясно и отчетливо, но так, как бы точка эта находилась в пустом пространстве, отделенная от всего мира, не сопрягаясь с этим миром ничем и образуя собою какой-то особенный мир, плоский, одноцветный, имеющий только одно свойство и одну сторону – розовую, прекрасную. Таким он представлял себе

повідомляв дядькові, попри те, що О. Кочубей багато у чому не сходився з ним думками, але «був безпристрасним», за оцінкою племінника.

Листування Г. Галагана з О. Кочубеєм свідчить ще й про те, що впливові родичі прагнули сприяти тому, щоб чоловік їхньої небогі швидше піднімався у Табелі про ранги, не очікував наступного підвищення 5 ½ років (після отримання 19. 02. 1846 р. чину колезького секретаря).¹ Г. Галаган не відмовлявся від допомоги, але він рішуче відкинув пропозицію представлення його кандидатури в камер-юнкери й у листі від 14. 01. 1850 р., пояснивши О. Кочубею свою позицію, просив його зупинити просування паперів, якщо їх вже подано: «...эта придворная должность вовсе меня не льстит и даже не по моим летам, да, при том же, по моим убеждениям, этого вовсе не нужно, чтобы быть полезным моему государю и моим согражданам».²

Ця частина епістолярію дає змогу пересвідчитися, як саме лівобережне панство використовувало родинні зв'язки у Петербурзі для вирішення суперечливих майнових питань, поданих на розгляд до суду, зокрема, у лютому 1850 р. Г. Галаган звернувся до дядечка із проханням допомогти у справі купівлі хутору Лебединець та розподілу земель навколо нього з Тріфановськими, зокрема, хоча б порадити гарного стряпчого³. Зі схожими проханнями, зокрема й не тільки у власних інтересах, а для допомоги друзям, давнім знайомим, Г. Галаган звертався до дядечка неодноразово, зокрема, у листі від 17.11. 1857 р. він передав йому подяку за допомогу у проведенні судового процесу від родичів Ф. Ф. Меринга (1822–1887), лікаря, професора Університету св. Володимира в Києві⁴.

Зазначимо, що такі звертання представників регіональних еліт до родичів, котрі мали вплив в імперських колах, по допомогу для вирішення кар'єрних або майнових питань, властиві дворянській спільноті як соціальній групі, характеризують її діяльність і в країнах Західної Європи, забезпечуючи функціонування широкомасштабної та складної мережі родинних зв'язків, що водночас були зв'язками соціальними.

тот мир новых граждан, который он призван был строить. Я виноват: контраст его прекрасному созданию был перед ним и возбуждал все его негодование, омерзение и преследование. Это дворянство со всеми его преимуществами, сословными правами и даже своею собственностью...» (Отрывок из воспоминаний А. И. Покорского-Жоравко о Черниговском губернском комитете об устройстве и улучшении быта помещичьих крестьян. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. 1915. Вып 11. С 99).

¹ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 992. Арк. 17.

²Там само. Арк. 5.

³Там само. Арк. 7–7зв.

⁴Будзар М. Історія Києва в его-документах: лист Г. П. Галагана до О. В. Кочубея 1857 р. *Київські історичні студії*. 2017. № 1. С. 139.

З листів Г. Галагана до О. Кочубея дізнаємося й про те, як діяльний, розумний, освічений дворянин оцінював спосіб буття громад тих міст, де він мешкав з родиною або сам більш-менш тривалий час з другої половини 1840-х до кінця 1850-х рр., зокрема Чернігова та Києва. І можливо, ця характеристика є доволі упередженою, але ж це й не дивно, тому що вона характеризує не лише, й не стільки містян, як автора, допомагаючи нам прояснити його світоглядні принципи та ставлення до життя: «Из письма нашей Катеньки Вы, вероятно, уже знаете, что в эту зиму в Чернигове очень вселятся. Принимая, разумеется, под словом «веселия» танцы, это выходит совершенная истина, танцуют очень много и часто <...> Что касается до меня, то я нахожу жизнь в Чернигове решительно утомительною; не от танцев, разумеется, а от пустоты самой жизни, которой нет возможности не подчиняться. Мне первый раз приходится проводить зиму в провинциальном городе. В Киеве случалось раза три,¹ но Киев несколько выходит из категории провинциального мира, <...> в Киеве можно найти людей очень дельных, с которыми столкновения приносят несомненную пользу. Здесь, в Чернигове, в тесном и неизбежном кругу людей более или менее добрых, или совершенно односторонне дельных, очень мало прибежища для человека, жаждущего чего-либо вне вседневного пустяка...».² Тобто, Г. Галаган прагне оцінювати міське співтовариство відповідно до того, наскільки активним і дієвим є інтелектуально-суспільне буття цієї спільноти.

Як бачимо, листи Г. Галагана до О. Кочубея є поширеним у дворянському колі варіантом спілкування родичів, котрі, хоч і належали до однієї стратифікаційної групи, але презентували два рівні її життєдіяльності – регіональний та імперський, цим, попри всю щирість родинних стосунків, обумовлено особливості комунікації у процесі обміну листами.

Тобто, можемо констатувати, що аналіз вибірки листів з епістолярію, збереженого в родинному архіві лівобережних дідичів Галаганів, презентує динаміку змін, притаманну, хоча й би не безумовно, дворянській спільноті Лівобережної України за півсторіччя її буття (від середини 1800-х до кінця 1850-х рр.). Зокрема ми бачимо, як на чолі роду опиняється замість соціально, і та особисто незначного Григорія Івановича Галагана, для котрого статус дворянина відкрив шлях до й матеріальних, і моральних надмірностей, його внук Григорій Павлович Галаган, людина, котра до певної міри змогла піднятися над своїм станом, не пориваючи з ним.

¹ Лист написано в 1853 р., через три роки Г. Галаган придбає будинок у Києві та це родина буде проводити майже кожен зиму у цьому місті.

² ЦДІАК. Ф. 1475. Оп. 1. Од. зб. 992. Арк.37–37зв.

Зміст тієї частини его-документів родини Галаганів, що до неї ми звернулися, уможлиблює реконструкцію внутрішньої структури зв'язків між спорідненими дворянськими родинами Лівобережної України; змальовує господарчий, приватно-родинний, соціокультурний шари життєдіяльності лівобережного панства; відображає реакцію дворянської спільноти Лівобережжя на важливі події імперського життя та дію механізмів лояльності/опозиційності щодо вчинків центральної влади; відтворює повсякдення панської родини в його щоденних та знакових подіях (шлюби/народження/смерті, виховання дітей, стосунки між чоловіком та жінкою тощо).

За змістом цих джерел реконструюється у географічно-територіальних вимірах складна система мережевих зв'язків в середині регіональної спільноти лівобережного дворянства. Передусім це терени колишньої Гетьманщини – Полтавська та Чернігівська губернії, де знаходилися земельні володіння та приватні маєтки, облаштовані для тривалого чи лише сезонного перебування родини власника (до речі, з аналізу текстів листів легко пересвідчуємося, що з початку 1800-х років та щонайменше до середини 1840-х сільські помешкання слугували «сімейними гніздами» лівобережного панства). Значна частка листів, датованих цим періодом, написана у спадкових маєтках Галаганів та їхніх родичів Рігельманів, Маркевичів, Гудовичів – у селах Ічня Борзнянського повіту, Сокиринці, Гнилиця, Турівка Прилуцького повіту, Піски Лохвицького повіту Полтавської губернії (зараз – відповідно Чернігівська, Київська, Полтавська області), Андріївка Чернігівського і Розрита Мглинського повітів Чернігівської губернії (зараз – відповідно Чернігівська область і Брянська область Російської Федерації), чи адресована туди. Повсякчасно згадуються у листах інші маєтки представників цих родин, – Васьківці та Калюжинці Прилуцького повіту Полтавської губернії, Тиниця та Кунашівка Борзнянського повіту, Липів Ріг Ніжинського повіту Чернігівської губернії (зараз – Чернігівська область), Полошки та Дубовичі Глухівського повіту Чернігівської губернії (зараз – Сумська область).

До комунікативного простору дописувачів увійшли також повітові міста Прилуки, Ніжин, Борзна, Ромни, Глухів, де ці родини також мали земельні маєтності та (або) будинки, так само як губерніальні центри Полтава, Чернігів, Київ, міста інших регіонів України, зокрема Одеса. Аналіз листування уможлиблює реконструювати образи українських міст, що сформувалися в уяві місцевого дворянства.

Необхідною складовою просторового контексту его-документів з архіву Галаганів є Москва та Петербург як центри тяжіння імперського життя та середовище побутування родин дописувачів, місця їхнього навчання чи професійної діяльності.

Нарешті, межі спілкування авторів цих наративів простягаються від маєткових володінь на теренах Лівобережної України до земель Центральної та Західної Європи, коли Галагани обмінюються листами та передають свої враження від закордонних мандрівок 1840-х – 1850-х рр. у тревелогах.

З сторінок цих документів постають долі окремих представників родини та невеличких сімейств, з яких утворювався рід, й ми бачимо, як індивідуальні особливості людини чи сім'ї стають типологічними ознаками великої соціальної групи. Порівнюючи документи, створені за певний проміжок часу у межах більшого історичного періоду, ми пересвідчуємося, як у практиках споріднених сімейств відбувалися зміни переконань, світоглядних стратегій, традицій повсякдення.

Напрочуд важливим є розуміння лінгвістично-мовних ознак цих джерел. Саме в них виявляється одна з оригінальних властивостей дворянства Лівобережної України – бінарна природа мовних засобів, навіть не бінарна, а така, що поєднала літературну російську мову з розмовною українською мовою, а також передбачила використання й елементів європейських мов, передусім французької, англійської, німецької. У листуванні Галаганів об'єднання писемного та усного мовлення виявляється у значній кількості українізмів (на фонетичному і лексичному рівнях), передусім це слова, що обслуговують побутову-господарчу сферу, саме тут найчастіше перетиналися панській та селянській світи, для другого з яких розмовна українська мова залишалася основним знаряддям життєдіяльності. Одним з проявів світоглядної еволюції, що відбулася в свідомості окремих представників лівобережної еліти до середини XIX ст., – оформлення прагнення говорити із селянами їхньою мовою, що мало б стати одним із засобів ламання соціальних бар'єрів. Така стратегія була передусім притаманна Григорію Павловичу Галагану, поступове визрівання її бачимо у щоденниках цієї особи.

Аналіз ego-документів також змальовує коло респондентів, тим самим демонструючи, наскільки багатоплуральною була структура дворянської спільноти Лівобережної України. Це листування між чоловіком та жінкою, між сестрами, між братами, між свояками, між батьками та дітьми, листи до родичів чоловіка (дружини), до рідних у другому, третьому колінах, до знайомих, службовців тощо. Так само строкатим є віковий, гендерний, соціальний склад учасників листування: діти, юнаки, зрілі люди, старі; дівчата та хлопці, чоловіки та жінки, подружжя; заможні землевласники та дрібнопомісні господарі; поміщики та наймані працівники (гувернери, домашні вчителі, управителі маєтків, садівники); представники регіональної еліти та імперські чиновники; військові та цивільні. Власне, як в мініатюрі, у цих наративних документах відображено життя українського соціуму в у просторі та часі імперії.